

UOT 5737016

Z.X.Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
zohra.mammadova61@mail.ru

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ HƏYAT BİLGİSİNİN TƏDRİSİNDƏ AZƏRBAYCANIN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ İMKANLARI

Açar sözlər: Həyat bilgisi, təbii sərvət, resurs, dərslik, standart, faydalı qazıntı, istehsal, məzmun xətti

Məqalədə ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan həyat bilgisi fənninin tədrisində təbii sərvətlərin öyrədilməsi imkanları araşdırılır, təhlil edilir və ümumiləşdirilir.

Həyat bilgisi fənninin məzmununda təbii sərvətlərə dair verilmiş materiallar nəzərdən keçirilir. Onların öyrədilməsinin əhəmiyyəti əsaslandırılır. Azərbaycanın təbii sərvətlərinin fənnin tədrisində öyrədilməsinin imkanları ümumiləşdirilir. Problemin həllinə dair müəllimlərə metodik tövsiyələr verilir. Göstərilir ki, Azərbaycanın təbii sərvətlərinin şagirdlərə öyrədilməsi imkanları dərslərdə nəzərə alınmalı, şagirdlərin həmin sahələr üzrə peşələrə istiqamətlənməsinə diqqət artırılmalıdır.

З.Х.Мамедова

ВОЗМОЖНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПРИРОДНЫМ РЕСУРСАМ АЗЕРБАЙДЖАНА ПРИ ОБУЧЕНИИ ЖИЗНЕННЫМ НАВЫКАМ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Ключевые слова: знания о жизни, природные ресурсы, ресурс, учебник, эталон, полезное ископаемое, производство, линия содержания

В статье исследуются, анализируются и обобщаются возможности обучения природным ресурсам в обучении жизненным навыкам в средних школах.

Материалы по природным ресурсам рассматриваются в содержании предмета жизненного познания. Обоснована важность их обучения. Обобщены возможности обучения природным ресурсам Азербайджана в преподавании предмета. Учителям даны методические рекомендации по решению проблемы. Отмечается, что на уроках следует учитывать возможности ознакомления студентов с природными ресурсами Азербайджана, а также уделять внимание ориентации студентов на профессии в этих областях.

Z.X.Mammadova

OPPORTUNITIES TO TEACH THE NATURAL RESOURCES OF AZERBAIJAN IN THE TEACHING OF LIFE SKILLS IN SECONDARY SCHOOLS

Keywords: *Life knowledge, natural resources, resource, textbook, standard, mineral, production, content line*

The article examines, analyzes and summarizes the possibilities of teaching natural resources in the teaching of life skills in secondary schools. Materials on natural resources are considered in the content of life science. The importance of teaching them is justified. The possibilities of teaching the natural resources of Azerbaijan in the teaching of the subject are summarized. Methodical recommendations are given to teachers to solve the problem. It is noted that the opportunities to teach students about the natural resources of Azerbaijan should be taken into account in the lessons, and attention should be paid to the orientation of students to professions in these areas.

Bu gün Azərbaycan gəncləri elə yetişdirilməli, formalaşdırılmalıdır ki, onlara elə ixtisaslar üzrə təhsil verilməlidir ki, onlar öz gələcəklərini, firəvan həyatlarını ölkənin təbii sərvətlərinin istehsalı və ixracı sahələrində görsünlər. Belə ki, onlara Azərbaycanın təbii ehtiyatlarının tarixi, məkanı, istismarı, ekoloji problemləri ümumtəhsil məktəb fənlərinin tədrisində öyrədilməlidir. Azərbaycanın təbii resurslarının öyrədilməsi ilə bağlı ümumtəhsil məktəb fənlərinin məzmunu araşdırıldı. Məlum oldu ki, həyat bilgisi dərsliklərində problemin həlli imkanları geniş olsa da material azlıq təşkil edir.

Problemin həllinə həyat bilgisinin məzmun standartları da geniş imkanlar açır. Onun birinci məzmun xətti “Təbiət və biz” adlanır. Bu məzmun xəttinin standartlarının reallaşdırılmasında təbii resursların, xüsusilə ölkəmizin zəngin resursları ilə tanış edilməsi mümkündür. Belə ki, ilk növbədə aşağı siniflərdə iqtisadiyyatımızda mühüm yer tutan resurslar: duz, neft, qaz, metallar, mineral sular, bitkiçilik, heyvandarlıq məhsullarına dair sadə anlayışların verilməsi, onların resurs, xammal, ehtiyatlar kimi öyrədilməsi problemin həlli imkanlarını göstərir. İkinci sinifdə isə onlardan biri və ya bir neçəsi haqqında geniş məlumatın verilməsi şagirdlərin həmin resursu yaxından tanımasına, onun faydasına, müxtəlif xüsusiyyətlərinə dair konkret biliklər almasına imkan yaradır [2, s.26].

İkinci məzmun xətti “Fərd və cəmiyyət” kimi müəyən edilmişdir. Bu məzmun xəttində təbii resursların Azərbaycan iqtisadiyyatında, cəmiyyətin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətinə dair biliklərin verilməsinə geniş imkanlar açılır. Hər hansı bir resursun: neft, qaz, metal, qeyri-metal

faydalı qazıntılar, mineral sular, təbiətin cansız və canlı komponentlərindən cəmiyyətin iqtisadi tələbatlarının ödənilməsində roluna dair mövzular verilməsi mümkündür. Təbii resursun insanların həyatında rolu, ondan istifadə qaydaları, bu sahədə bilik və bacarıqların aşılması çox faydalıdır (5, s.28).

“Mənəviyyat” məzmun xəttinin standartları şagirdlərin mənəvi aləminin zənginləşdirilməsini tələb edir. Mənəviyyatın zənginləşdirilməsində ölkənin təbii resurslarının öyrənilməsi, onların zənginliyi ilə fəxr etməsinə, ölkəsini daha dərinləndən tanımasına kömək edir. Şagirdlərin həmin sahələrdəki peşələrə maraq göstərməsinə imkan yaradır.

“Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin standartlarının reallaşdırılmasına dair mövzularda da insan sağlamlıqlarına təsir edən təbii resurslardan bəhs edilməsi imkanları mövcuddur. Mineral maddələrin, xüsusilə suların, dərman bitkilərinin, heyvan məhsullarının, neft, qaz, elektrik, Günəş enerjisi və başqalarının insan sağlamlığına müsbət təsirinə dair məsələlərin öyrədilməsi, onlardan istifadə etdikdə qənaətcilliyə riayət edilməsi, təhlükələrdən qorunması kimi bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə zəmin yaranır [2, s.30].

Həyat bilgisi dərslərlərinin problem baxımından təhlili onu göstərdi ki, 1-ci və 2-ci sinifləri üçün dərslərlərdə Azərbaycanın resurslarına dair heç bir məlumat, material verilməmişdir.

3-cü sinfin dərslərində vəziyyət bir qədər qənaətbəxşdir. Belə ki, təbii resurslara dair bir neçə mövzuya müraciət edilmişdir. “Vətənimizin təbiəti” mövzusunda [2, s.54] Azərbaycan dağları, göl və çayları, meşələri, bitkiləri, heyvanları haqqında material verilir. Onların qorunmasının vacibliyi əsaslandırılır. “Xəzər” mövzusunda [2, s.56] Xəzər dənizinin təbii sərvətləri açıqlanır. Dənizin canlı aləminin tərkibi, onların qorunması məsələlərinə yer verilir. Xəzərdən neftin çıxarılması barədə məzmun öz əksini tapır. Lakin neftin əhəmiyyəti və onun istehsal sahələrinə toxunulmur.

Dərslərdəki “Bol nemətli yurdumuz” mövzusunda [2, s.58] Azərbaycanın zəngin sərvətləri üzə çıxarılır. Kənd təsərrüfatı bitkiləri bitkiçilik, heyvandarlıq məhsulları haqqında qısaca məlumat verilir. Kənd təsərrüfatının istehsal sahələri olan heyvandarlıq, quşçuluq, arıçılıq kimi ölkənin iqtisadiyyatının əsas sahələrinin, onlardan alınan məhsulların adı çəkilir.

“Yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz” mövzusunda [2, s.60] torpaq, faydalı və dərman bitkiləri ölkənin şəfali suları haqqında danışılır, onlar şagirdlərə yerüstü sərvətlər kimi tanıtılır. Neft əsas yeraltı sərvət kimi qeyd olunur, ölkənin neft diyarı olduğu göstərilir və eyni zamanda qaz yataqlarına dair qısaca məlumat verilir. Xəzər dənizinin Abşeron sahillərində neft-qaz yataqları, palçıq vulkanları olduğu qeyd edilir. Respublikamızın yanar faydalı qazıntılarında torfun, daş kömürün adı çəkilir. Başqa faydalı qazıntılar qızıl, mis, alüminium, civə, dəmir, daş duz kimi qiymətli sərvətlərin respublikamızda zəngin ehtiyatlarının olduğu barədə izahat verilir. Daşkəsən filiz yatağından müxtəlif

materialların çıxarıldığı, Naftalan neftinin müalicəvi əhəmiyyəti, Naxçıvanda daş duz yataqlarının olduğu göstərilir. Respublikamızın şəfalı su yataqları haqqında fikir söylənir.

3-cü sinfin dərslində Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatları, filiz yataqları, mineral sularının adları çəkilir, onların qorunmasının zəruriliyi qeyd edilir. Lakin təbii resurslarımızın emal proseslərinə dair materialın verilməsi nəzərə alınmır. Metallar, daş duz, neft, qaz, Naftalan nefti, şəfalı suların xammal, dərman kimi əhəmiyyətli bir vasitələr olaraq, şagirdlərə tanıtılmasına diqqət edilmir.

4-cü sinfin Həyat bilgisi dərslində təbii resurslara dair bir neçə mövzular verilmişdir. Onlardan biri “Təbii ehtiyatlar” adlanır [3, s.76] Mövzunun mətnində dünyanın müxtəlif ölkələrinin təbii ehtiyatları, onların tükənməsi barədə məlumat verilir.

İkinci mövzu “Təbiət necə dəyişir?” adlanır [3, s.78]. Mövzunun mətni iqlimin dəyişməsindən, təbiət hadisələrindən vulkan, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, sel və başqalarına həsr olunmuşdur. İnsanların təbiətdən öz məqsədləri üçün necə istifadə etməsi izah olunur. Ölkələrarası iqtisadi, mədəni əlaqələrə toxunulur. Neftlə bağlı respublikamızın müxtəlif ölkələrlə bağladığı “əsrin müqaviləsi”nin adı çəkilir. Bütün bunların ölkəmizin iqtisadiyyatındakı rolu aydınlaşdırılır. İqtisadiyyatın inkişafının təbiəti dəyişdirdiyi qeyd edilir.

“Təbiətdən istifadə” mövzusunda [3, s.80] ətraf mühitin mənimsənilməsi, mühafizəsi və dəyişdirilməsi məsələləri dünya ölkələri səviyyəsində izah edilir. Xammal, emal texnologiyası anlayışlarına açıqlama verilir. Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi probleminin həllindən danışılır.

“Cəmiyyət və bitkilər aləmi” mövzusunda [3, s.82] planetin bitkilərindən söhbət açılır. Azərbaycanın bitki örtüyü, onun qorunmasına dair problemlərin həllinə toxunulur. Azərbaycanın meşələri və orada bitən nadir ağac növləri, onların qorunması məsələləri izah edilir. Şagirdlərə təbiətin, bitkilərin mühafizəsinə dair çağırışlar öz əksini tapır.

“Cəmiyyətin inkişafı və heyvanlar aləmi” mövzusunda [3, s.84] ənənəyə uyğun olaraq planetdə heyvanların qorunması problemi qarşıya qoyulur. Azərbaycanın heyvanlar aləminə, onların qorunmasına dair problemlər açıqlanır. Heyvanların qorunması problemi şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

“Cəmiyyət və elmi-texniki inkişaf” mövzusunda [3, s.86] elm və texnikanın inkişafının cəmiyyətə təsiri məsələləri aydınlaşdırılır. Elmi-texniki inkişafın cəmiyyət üçün faydası izah edilir. Onun mənfi nəticələri açıqlanır. Bu inkişafın təbiətə vurduğu ziyan və onların aradan qaldırılması yolları qeyd olunur.

Göründüyü kimi, mövzular dünyanın, o cümlədən Azərbaycanın təbii resurslarından istifadəyə həsr olunmuşdur. Onlarda şagirdlərin vətənpərvər şəxsiyyət kimi formalaşmasına xidmət edəcək elementlər mövcuddur. Lakin

mövzuların pərakəndə verilməsi, konkret məsələlərdən daha çox ümumi problemləri, xüsusilə bir mövzuda bir neçə məsələnin verilməsi şagirdlərin biliyində konkret olaraq Azərbaycanın təbii resurslarının öyrənilməsi və gələcəkdə həmin sahələrdə işləməyə cəlb edilməsi məsələsi həll olunmur.

Azərbaycanın hər hansı bir təbii ehtiyatından danışılarkən bir resursun ölkə üçün əhəmiyyəti, onun gətirdiyi gəlir, həmin sahədə işin xüsusiyyətləri, orada işləmək üçün lazımı bilik və bacarıqların aydınlaşdırılmasına diqqət artırılması daha gərəkli olardı. Belə ki, məsələn, Naxçıvan daş duz mədəninə hansı işlər gedir. Bu faydalı qazıntının ölkənin iqtisadiyyatında rolu nədən ibarətdir, gəlirləri necədir, işçilər orada hansı problemlərlə qarşılaşırlar kimi məsələlərə mətnə yer verilməsi şagirdlərin diqqətinin bu sahəyə cəlb olunmasına kömək edir. Şagirdlərdə təbii resurs haqqında daha geniş biliklərə malik olmaq, həmin sahələrin inkişafı məsələlərinin həllinə qoşulmaq, həvəsi yaranmasına zəmin yaradar. Bütün bunlar şagirdlərdə ölkənin iqtisadiyyatına fayda vermək, xoşbəxtliyini digər ölkələrdə deyil, öz respublikasının təbii ehtiyatlarının emalı və onun gəlirlərində axtarmaq bacarığı aşılayar.

5-ci sinfin həyat bilgisi dərslində “Təbiət və insan” bölməsinin “Varlıq və hadisələr” tədris vahidində şagirdlərə Azərbaycanın təbii resurslarının öyrədilməsinə geniş imkan verən mövzular salınmışdır. Belə ki, “Cisimlər” mövzusunda [4, s.8] müxtəlif cisim və təbiət hadisələrindən danışılır. Suyun, dəmirin qızdırıldıqda digər formaya keçdiyi prosesinə diqqət yetirilir. Bərk cisimlərin forma və ölçülərinə, bərkliyinə görə fərqli olduğu qeyd edilir. Burada şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsi nəzərə alınmadan “Bəzi mineralların bərklik dərəcəsi” cədvəli verilir. Şagirdlərə mineralın nə olduğu aydınlaşdırılmadan qrafit, kalsit, apatit, kvars, almaz kimi minerallar haqqında məlumat verilmədən onların bərklik dərəcəsi qeyd olunur. Adları çəkilən minerallardan hazırlanan məhsulların müşahidəsi ilə onların məişətdə istifadə sahələri, bərkliyi digər xassələrinin öyrədilməsi nəzərə alınmalıdır. Onların Azərbaycanın təbii resursları, sərvətləri kimi tanınması, yataqları, emalı, istehsalı haqqında şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun material verilməsi məsləhətdir.

Orada “Maddələr” mövzusunda [4, s.12] maddələrdən qənd, daş, su, duz, maqnit, dəmir, hava və başqalarının adı çəkilir. Maddələrin bəzi xüsusiyyətləri kimya elmi ilə əlaqələndirilir. Burada maddələrin təbii resurslarla əlaqələrinin verilməsi problemin həllinə kömək etmiş olardı.

“Təbiət hadisələri” mövzusunda [4, s.15] təbiətdə baş verən bir sıra hadisələr, cansız təbiətin canlı təbiətlə əlaqələri, canlılararası əlaqələr, qida zənciri açıqlanır. Bu mövzuda da neftin, qazın müxtəlif mineralların, faydalı qazıntıların əmələ gəlməsini də təbiət hadisələri ilə əlaqələndirmək mümkündür.

“İqtisadi resurslar” mövzusunda şagirdlərə Azərbaycanın təbii resursları, o cümlədən təbii sərvətləri, faydalı qazıntılarının və onlardan əldə edilən

gəlirlərin şagirdlərə öyrədilməsi imkanları çox genişdir. Lakin mövzuda daha çox kənd təsərrüfatı sahələrinin iqtisadi resurslarının istehsalına yer verilir.

“İqtisadi vasitələr” mövzusunda [4, s.12] iqtisadi yanacaq, xammal kimi vasitələrin alınma mənbələri, onların əldə edilməsi, emal edilərək xalqın maddi tələbatının ödənilməsi məsələlərinə həsr olunması imkanları genişdir. Dərsləkdə isə əsasən alət, maşın, yol, rabitə, binalar kimi vasitələrdən danışılır. Sement-beton zavodunun şəkli verilir, onun haqqında mətndə açıqlama yoxdur, sementin respublikanın təbii resurslarından biri olduğu, onun necə əldə edildiyi, haralarda istifadə olunduğu haqda məlumat verilməsi imkanları olmasına baxmayaraq bu məsələlər nəzərə alınmamışdır.

Təhlildən məlum olur ki, ümumtəhsil məktəb fənlərinin məzmununda, fənn kurikulumlarının tələblərində vətənimizin təbii resurslarının öyrədilməsinə dair mövzuların, məzmunun işlənməsinə geniş imkanlar yaranmışdır. İmkanlar nəzərə alınaraq şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun mövzuların işlənməsi təlimin keyfiyyətinə və şagirdlərin vətənpərvər şəxsiyyət kimi yetişməsinə müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Hacıyeva H.M. və b.* Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Bakı, 2009.
2. *Mehdiyeva G., Bayramova F.* Həyat bilgisi. Ümumtəhsil məktəblərinin 3-cü sinfi üçün dərslik, Bakı, 2019.
3. *Mehdiyeva G., Kərimova B.* Həyat bilgisi. Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün dərslik. Bakı, 2019.
4. *Mehdiyeva G., Kərimova B.* Həyat bilgisi. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, 2019.
5. Ümumtəhsil məktəbləri üçün həyat bilgisi fənn kurikulumu. Bakı, 2013.
6. *İsmixanov M.* Pedaqogikanın əsasları. Bakı, 2011.
7. *Paşayev Ə., Rüstəmov F.* Pedaqogika. Bakı, 2007.

Redaksiyaya daxil olub 13.05.2021